

**Cengiz Aytmatov'un Bir Ömürlük Sorunsalı:
“İnsan oğlu ne yapar da insan olur, ne yapar da insan kalır?”**

İbrahim BERKSOY

“*Dünyanın en güzel aşk öyküsü*”nün unutulmaz yazarıydı Cengiz Aytmatov. Adına ömür dediğimiz 80 yıllık bir büyük “serencâm”ın ardından aramızdan ayrılışının, Türk Dünyası’nda yaygın olarak söylendiği şekliyle “uçmağa varışının” üzerinden beş uzun yıl geçti...

Aytmatov’un yakın arkadaşlarından ünlü Kazak şairi Muhtar Şahanov’un söyleyişiyle “*bu unutkan âlemden*” iki Cengiz geçti:

*“Biri şöhret zirvesine kılıcıyla tırmanan
Yeryüzünü kana boğan ulu hakan Cengiz Han
Diğerinin tek silahı gönül çelen bir lisan
Zulme karşı medeniyet sanatı
Her yüreğin üzerinde inci gibi parlayan
Çağdaş Manas, büyük edip Cengiz Can”*

Gün Uzar Yüzyıl Olur’un unutulmaz yazarı Cengiz Aytmatov 2008 yılının 10 Haziranında Almanya’nın Nürnberg kentinde tedavi gördüğü hastanede hayata gözlerini kapadığında entelektüel dünya kendilerinden olan bir büyük çınarın daha yıkıldığını anlıyor, bu büyük kaybın üzüntüsünü yaşıyordu. Ölümünün hemen ardından Kırgız makamlarına gönderilen taziye mesajı sayısı 1,5 milyonun üzerindeydi.

14 Haziran 2008’de Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te düzenlenen törende Aytmatov’u sonsuzluğa uğurlayanlar hep bir ağızdan aynı sözü söylediler: “*Söz var olduğu sürece Cengiz Aytmatov yaşayacak ve yaşatılacaktır*”.

Hayata gözlerini yummazdan bir yıl önce, 2007 yılının Ekim ayında Elazığ’da “Hazar Şiir Akşamları”nın onur konuğuydu Cengiz Aytmatov. Kendisine büyük bir törenle “Türk Dünyasına Hizmet Ödülü” verilmişti. Edebiyatçı kimliği dikkate alınırsa, kendisine verilen bu ödül, bir anlamda, “Türk Dünyasının Nobel Ödülü”ydü. Törende, gençlere ve geleceğe yönelik umut dolu, dokunaklı bir konuşma yapmıştı. Konuşmasının bir yerinde Elazığ’ı mutlu edecek şu sözleri söylemişti: “*Elazığ adı öylesine konulmuş bir ad değildir. Burasını Türk halklarının manevi azığı olan bir yer olarak düşünüyorum*”. Öyle ya, Elazığ, bir anlamda “azık eli” değil midir? Ölümünün hemen ardından Elazığ’da “Cengiz Aytmatov’a Saygı Günü” düzenlenmiş, geçmişteki güzel günler derin bir hüznle yâd edilmişti...

Sinema sanatına ilgi duyup da ünlü yönetmenimiz Atıf Yılmaz’ın 1977’de çektiği, başrollerini Türkan Şoray, Kadir İnanır ve Ahmet Mekin’in oynadığı, müziklerini Cahit Berkay’ın yaptığı *Selvi Boylum Al Yazmalım*’ı izlemeyen kaldı mı, bilmiyorum. Aytmatov’un 1961’de yazdığı *Kırmızı Eşarp* adlı öyküsünden uyarlanan bu film için Türkan Şoray’ın şu sözlerini burada anmak gerek: “*Türk seyircisinin gönlünde taht kurmuş bir filmidir. Bu filmin Türk halkında o denli sevilmesinde herkesten çok Aytmatov’un katkısı vardır*”.

Cengiz Aytmatov, bize yakın, bizden bir yazardı. Bugün Türkiye’de hangi kitabevine gitseniz raflarda bir Cengiz Aytmatov kitabıyla karşılaşsınız.

Zootekni Enstitüsü’nde öğrenciyken Kırgız Türkçesiyle yazdığı bir öykünün Rusçaya çevrilip 1952’de *Pravda*’da yayımlanışı belki de Aytmatov’u edebiyat dünyasına bağlayan bir “dönüm noktası”ydı. Enstitü’yü bitirdikten sonra yazmayı sürdürdü. Yazmaya olan ilgisi ve “büyük yaratıcı yeteneği” nedeniyle 1956’da Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsü’ne kabul edildi. 1957 yılında da Sovyet Yazarlar Birliği’ne üye oldu. Moskova’da bu Enstitü’de okurken yazdığı *Cemile* adlı öyküsü 1958’de SSCB’nin en etkili dergisi *Novy Mir*’de (Yeni Dünya) yayımlandı. Bu güzelim aşk öyküsü, ünlü Fransız şairi Louis Aragon’un ilgisini çekti ve 1959’da yazdığı bir yazıda *Cemile*’yi “dünyanın en güzel aşk öyküsü” olarak niteledi. Aragon’un yazısı Aytmatov’un Avrupa’da tanınmasında önemli bir rol oynadı. Ünlü Kazak yazarı Muhtar Avezov’un *Cemile* üzerine 1958’de yayımladığı “Yolun Açık Olsun” başlıklı yazısı da benzer bir etkiyle Aytmatov’un tüm Sovyetler’de tanınmasına katkıda bulundu.

Aytmatov, *Cemile*’den 5 yıl sonra, *Bozkırlar ve Dağlardan Masallar* adlı öyküsü ile 1963’de Lenin Edebiyat Ödülü’ne değer bulundu. Yazar, 1968’de de Büyük Sovyet Edebiyat Ödülü’nü aldı. Aytmatov bu ödüle 15 yıl sonra 1983’de ikinci kez değer bulundu.

1960’lı yıllar Aytmatov için bir anlamda öyküden romana geçiş yıllarıdır. İlk romanı *Toprak Ana* 1963’de yayımlandı. *Toprak Ana*’yı 1984’de ODTÜ’de öğrenciyken okumuştum. Romanın başındaki “sunu” çok dokunaklıydı. Bugün bile anımsarım: “*Babam, Töreku Aytmatov, bilmiyorum nerede gömülüsün, bunu sana sunuyorum. Annem, Nahime Aytmatova, biz dört kardeşi sen yetiştirdin, bunu sana sunuyorum.*” *Toprak Ana*’yı okuduktan sonra Cengiz Aytmatov’u belleğimin derinliklerine “toprağın yazarı” olarak yerleştirdim. Tıpkı bu toprakların ozanı Aşık Veysel’i “toprağın ozanı” olarak bellediğim gibi. Her ikisinin de toprak sevgisine, toprak odaklı yüksek doğa bilincine hayranım. Aytmatov “*sevincimi, acımı paylaştığım sırdaşım*” diyordu “toprak ana” için; Aşık Veysel de “*benim sadık yârim kara topraktır*” diye ünlüyordu çığırıldığı o bilgiler bilgesi türküsünde?

Toprak Ana’nın yayımlandığı yıl *Elveda Gülsarı*’yı yazdı Aytmatov. Bu kadar güçlü bir yazma isteğine doğrusu az rastlanır.

1970 ve 1980 yılları Aytmatov’un edebiyat yaşamında önemli iki kilometre taşıdır. 1970’de *Beyaz Gemi*, 1980’de de *Gün Uzar Yüzyıl Olur* yayımlanır. Her iki roman da yayımlandıkları döneme damgasını vurur.

İki dünya savaşının yaşandığı 20. yüzyıl hiç kuşkusuz tüm insanlık için “zor bir yüzyıl”dı. 1928 yılında Kırgızistan’ın Talas eyaletine bağlı Şeker köyünde dünyaya gözlerini açan Aytmatov için de bu yüzyıl çok zor bir yüzyıldı. Doğumundan yaklaşık 10 yıl sonra milyonlarca insanın ölümüne, çok daha fazlasının evsiz-barksız kalmasına yol açan bir büyük savaşla yüz yüze kalan bir çocuk için yaşadıklarının bellekte nasıl izler bırakacağını kestirmek zor olmasa gerek. Belki de bu yüzden Aytmatov öykülerinde, romanlarında olup bitenleri çoğunlukla çocukların gözüyle anlatır. Belleğindeki silinmez izlerin dışavurumu yapıtlarındaki çocuk karakterlerine yansır.

İnsanlık adına kaygı duyan tüm aydınların, yazarların yapıtlarında 20. yüzyılın zorluğu, kahrı, çaresizliği, umutsuzluğu olanca ağırlığıyla hissedilir. Hal böyle olmakla birlikte, “onca mutsuzluk varken”, yine de bu aydınlar, yazarlar, insanlığın vicdanı olmaktan, gelecekteki aydınlık günlere inanmaktan, umut filizlerinin habercisi olmaktan hiç vaz geçemediler. Bu anlamda, Cengiz Aytmatov, hiç kuşkusuz “entelektüel dünya”nın en seçkin üyeleri arasındaydı. 1952’den beri 55 yıldır yazdıkları, yayımladıkları bunun en açık kanıtıdır.

21. yüzyıl, baş döndürücü bir hızla, farklı bir yüzyıl olarak başladı. Entelektüel dünya, 21. yüzyılın insanlığı sürüklediği “macera”yı doğrusu “endişe”yle izliyor. “Yeni Dünya

Düzeni”nin bir gereği olarak gündeme gelen küreselleşmenin insanı değersizleştiren yüzü, doğanın hiçbir sınır, kural tanımadan çılgınca yıkıma uğratılması, ekosistemlerin düşüncesizce yerle bir edilmesi, her şey gibi bilgi ve haberin de alabildiğine kirlenmesi Aytmatov’un da ortak kaygısıydı. Son romanı *Dağlar Devrildiğinde*, işte bu derin kaygının ürünüydü; bir anlamda, “büyük insanlık” adına bir isyan çılgılığıydı.

“Çağdaş Manas” nitelemesi aslında Cengiz Aytmatov’un hangi kaynaklardan beslendiğini yeterince açıklıyor. Türk Dünyası’nda sözlü kültür geleneği oldukça köklüdür. Kırgızların, “yüzyılların birikimi” diyebileceğimiz yirmi kadar destanı var. Bunların en ünlüsü *Manas Destanı*. Elazığ’da belediye, Cumhuriyet Mahallesinde yaptırdığı bir parka büyük bir değerbilirlik örneği göstererek, Cengiz Aytmatov’un adını vermiş, Türk Dünyası’nın bu büyük yazarını da parkın açılışına davet etmişti. Parkın açılışında *Manas*’tan bir bölüm okunmuştu. Aytmatov, *Manas* hakkında bir fikir vermesi bakımından, açılışta şunları söylemişti: “*Parkın açılışı vesilesiyle Manas Destanı’ndan bir bölümü Manasçımızın ağzından duymuş oldunuz. Eğer imkân verilmiş olsaydı beş saat durmaksızın Manas’ı sizlere okuyacaktı, ancak verilen imkân neticesinde 5 dakika okuyabildi*”.

Aytmatov’daki sözlü kültür ürünü söylencelerden, masallardan, destanlardan beslenen damara yabancı değiliz. O damar, Yaşar Kemal’in bir ömür boyu anlatacağı sarı sıcak Anavarza’da, Çukurova’da, dengbejlerin sesinde soluğunda; Gabriel Garcia Marquez’in büyülü gerçekçiliğine kaynaklık eden Latin Amerika’nın uçsuz bucaksızlığında, dağları dolana dolana okyanusa ulaşan coşkun akan ırmaklarında; Kara Afrika’nın yerinden yurdundan edilmişliğinde; çok uzaklarda, kanayan vicdanların “yırtilan ipek sesiyle” haykırıldığı blues’larda birbirine karışıp, insanlığın ortak sesine, sözüne dönüşür.

Cengiz Aytmatov, yaşamı boyunca özünde hep şu sorunun yanıtını aradı: “*İnsan oğlu ne yapar da insan olur, ne yapar da insan kalır?*” Zor bir soru. Özü aynı kalsa da yanıtın biçimi, ifade ediliş tarzı çağdan çağa, toplumdan topluma değişiyor. Bana göre, Aytmatov, aydın kimliği ve kişiliğiyle, 150’den fazla dile çevrilen yapıtlarıyla bu çetrefil sorunun yanıtını kendi adına fazlasıyla vermiştir.

Son bir söz: Aytmatov, edebiyatçı kimliğinin yanı sıra değerli bir diplomattı. Sovyetler Birliği dağılmadan önce Gorbaçov’un beş danışmanından biriydi.